

AVILÁGHÁBORÚ OKAI

Írta:

Angyal Dávid

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR ÍROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA
1914

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

A múlt év (1913) nyarán nyitották meg Hágában a béke palotáját. A megnyitás ünnepe Németalföld 1813-iki felszabadulása századik évfordulóján ment végbe. A holland főváros telve volt tarka színekkel s zeneszóval, éneklő és ujjongó tömeg hömpölygött utcáin. A hazafias hollandit oly érzés fogta el, mintha az örök béke új korszaka most született volna meg az ő erdőszegélyezte, előkelő tengerparti fővárosában. Ha valaki a pacifismus reményeit kételkedve bírálta, a józan hollandi hivatkozott az eszme lassan érlelő hatalmára. És im alig egy évvel a nagy remények ébredése után oly világháború tört ki, a minőhöz foghatót a történet nem ismer. Végére gondolni sem merünk, csak vágyaink kalandoznak ily messzeségbe. De a kezdetről, a háború keletkezéséről már beszélhetünk. A történeti anyag ugyan e kérdésre nézve hézagos s nagyjában célzatos, mert a kormányok közleményei úgy vannak összeválogatva, hogy az ellenfélre tolják a felelősséget a vérontásért. Lelki nyugalunk sem olyan, hogy biztosan számíthatnánk ítéletünk

tárgyilagosságára, de a feladat mégis csábító és az eddig ismeretes anyag, ha mélyebben vizsgáljuk s kapcsolatba hozzuk az előzményekkel, bizonyos fokig már alkalmas arra, hogy vakmerőség nélkül foglalkozunk az eredet és a felelőség kérdésével.

A nagy közönség a háború közvetlen előzményeiben szokta keresni az indító okokat és ez előzményekből állapítja meg a felelőséget, rendesen egy, vagy több vezető egyéniség akarátát vévén tekintetbe. Pedig a nemzetek összeütközését bonyodalmas, messze elágazó okok szokták előidézni. Bismarck mondotta élete vége felé egy történetírónak: «A háborúk maguktól keletkeznek, a kormányok és népek akarata nélkül. Mint a kráternek kitörése, lassan készülődnek, míg végre a levegőben vannak és ha akarjuk, ha nem, megindulnak. Európa sorsának nagy intézője gazdag tapasztalatok alapján beszélt így. Intését követve sokféle kell tennünk, hogy megérthessük e páratlan háború kitörésének szükségességét.

* *Frankfurter Zeitung*, 1914 augusztus 18. *Zweites Morgenblatt. Kleines Feuilleton. Eckhoff Károly visszaemlékezése.*

I.

Először is általánosságban kívánjuk jellemezni az összeütközött nagyhatalmak politikai irányelveit. Anglián kezdjük s végül is majd Angliához kell visszatérnünk. Frobeniusra hivatkozunk e jellemzésben, egy német katonai íróra, kinek munkája (*Des Deutschen Reiches Schicksalstunde*) húsznál is több kiadást is ért nem sokkal a háború kitörése előtt. Frobenius Anglia politikáját így fejtegeti: A mióta Anglia tengeri hatalom lett, mindig ellensége volt annak a hatalomnak, mely utána a leghatalmasabb volt a tengeren. A tizenhatodik században ellensége volt Spanyolországnak és Portugáliának; mikor ezek lehanyatlottak s Hollandia felszabadult a spanyol járom alól, Anglia ellene fordult. És a mikor Hollandia elhanyagolta tengeri erejét, Anglia a tengeren is megerősödő Franciaországnak lett ellensége. És maradt is ellensége mindaddig, míg más veszélyes hatalommal nem került szembe. Mindig a franciaellenes szövetségekhez csatlakozott, még ha nem is volt közvetlen érdeke a háborúban. Egyszerre észrevette, hogy Oroszország kozákjait már India felé tolja

előre. Ezért az oroszoknak támadt és a krími háborúban szövetkezett Franciaországgal, régi ellenségével az új ellen. De azért Franciaországot mindig éber szemmel kísérte. 1898-ban a Fasoda-viszály alkalmából a két hatalom hajórajja már harczra készült; de beadták a német parlamentben az első Üottatörvényt és az angol politika rögtön megfordult. Megkezdődött a diplomatai háború Németország ellen. Mert Anglia korlátlan ura akar lenni a tengereknek. Az oczeánoknak minden részén azokat a pontokat szerzi meg, melyek uralkodnak a jelentékenyebb közlekedési vonalakon. Gibraltar által elzárja az utat a Földközi-tengerbe, Malta által a közlekedést a Földközi tenger nyugati és keleti medenczéje közt. Cyprus által biztosítja a suezi csatornába a bejáratot, ez a csatorna Egyiptommal együtt egészen az övé. Itt uralkodik a legrövidebb úton, mely Indiába, az indiai oczeánba és a nagy oczeánba vezet. A messzebb út Afrika körül is az ő kezében van afrikai gyarmatai által, a kijáratot a Vörös-tengerből a Bab el Mandeb szoroson át elzárja Perim szigete által. A nagy oczeánhoz vezet egy messze út Malakkán át s itt is szerzett az angol nemrég egy hadikikötőt Singaporéban. Csak a Csendes-oczeánban kell megosztania uralmát Japánnal, Észak-Amerikával s részben Franciaországgal is. De a legveszélyesebbnek látszik neki a német tengeri erő emelkedése.

A németnek semmit sem akar átengedni a maga tengeri uralmának gazdagságából, úgy érzi, hogy az Északi-tengeren egyre emelkedő liotta nem csupán abszolút tengeri hatalmát, hanem a szigethaza területét is fenyegeti. Politikájának tehát legelső és leghatározottabb célja az, hogy megsemmisítse a német hajóhadat. E végből hagyományos módszere szerint Németország hatalmas szárazföldi ellenségeivel kell szövetkeznie, mert Anglia a maga ellenségeit szárazföldi szövetségesek által szereti megtörni. Mindig más más hatalmat választ ki kardjának a szárazföldön s a háború után össze szokta törni magát a kardot is. Ezt nevezi Anglia az európai egyensúly politikájának, de szerinte az egyensúly csak akkor áll helyre, ha az ő föltétien uralma a tengereken biztosítva van.

Körülbelül így állapítja meg Frobenius Anglia politikai irányait. Hasonló gondolatmenettel vetnek világot más írók is az angol uralomvágy kíméletlenségére, az angoloknak minden más nemzetet lenéző és kizsákmányoló gőgjére. Érdekes felfogással enyhíti e jellemrajzot Ruedorffer, a mai világpolitikáról irt kitűnő könyvében (*Grundzüge der Weltvolitik in der Gegenwart 1014*). Szerinte a puritanismusban gyökerezik az angol nemzetnek naiv önbizalma. Az angol felfogás szerint a civilisatio, az emberiség, a világbéke eszméje azonos az angol világoralommal. Anglia maga a szabadság, az

angol világhatalom és az emberiség érdeke egyenlő értékű fogalmak. A ki az angol világhatalmat fenyegeti, a civilizációnak is ellensége. Ezt mi sokszor hamisságnak, képmutatásnak gondoljuk. Pedig az csak naivság. Az ellenfélnek nincs morális joga támadást intézni az angol világhatalom ellen. Azért van az angol politikának olyan sajátos morális színe. Kuedorffer jellemrajza szép példája annak az önmegtagadó tárgyilagosságnak, mely az ellenfélnek is igazságot akar szolgáltatni. De vajon nincs-e ebben némi játék a szavakkal? Az átlagos, a szigethaza eszmekörében teljesen elfogult angol hiheti azt naivul, hogy az angol világhatalom érdeke azonos az emberiség érdekével. De a vezető államférfiak nagyon jól tudják, hogy nem egyedül Angliára bízta a gondviselés a művelt emberiség érdekeit. A midőn világhatalmukat idegesen féltik, nem a civilizációért akarnak síkra szállani, hanem nemzeti hiúságért s a felsőbb körök — gyakran igen szűk körök — anyagi érdekeiért. Ez érdekekért nem állnak vért ontani, többnyire idegen népek vérével s a máguk fajából leginkább azokét, a kiket nem sokra becsülnék. E szívtelen önzést a morális külső szín csak rútabbá teszi, mert ez álarcz nem a naivság jele, hanem a nyugtalan lelkiismereté, mely önmagát és a világot áltatni szeretné.

Van Európában egy másik nagyhatalom is,

mely a világalomra való törekvést morális álarcczal leplezi. Oroszország a Slavophil testvériség jelszavait emlegeti, ha uralkodni akar a szlávokon. A panslavismus egyenlő értékű neki az orosz terjeszkedés vágyával; ha a kisebb szláv nemzetek is e jelszót használják, csak azt akarják mondani, hogy az orosz nagyhatalomra kívánnak támaszkodni. Mihelyt érdekek nem egyezik az orosz politikával, külön nemzetiségük öntudata erővel nyilatkozik akár az oroszszal szemben is. A panslavismus tehát csak jelszó, néha hatással izgató, de mégsem oly tartalmas, hogy abban kellene keresnünk az orosz politika valódi céljait. Ezeket Frobenius idézett könyve néhány szabatos mondattal jellemzi: Oroszország a tizenennyolcadik század óta meghatározott irányokban terjeszkedik, főleg arra vigyázva, hogy tengerpartot szerezzen. Megszerezte a Balti-tengerpartot a svédek legyőzése által, kiszorította a svédek Finnországból, eljutott nyugaira a Pruthig és Visztuláig, délen pedig ura lett a Fekete-tenger partjának a Duna torkolatától a Kaukázusig. Célja még ezzel sincs elérve. A Keleti-tenger ugyanis szoros és könnyen elzárható úton van összekötve az óceánnal. a Fekete-tengerből a kijáratot a Boszporuson és Dardanellákon át Konstantinápoly és a nemzetközi szerződések zárják el. Az orosz-török háborúknak a múlt században igazi céljuk az volt, hogy a Balkán népei orosz fenn-

hatóság alatt nyissák meg az utat Olaszországnak Konstantinápoly felé. Ez úton ütközött össze Oroszország Ausztria-Magyarországgal s általa Németországgal. Másutt is beleütközik Oroszország vágya Németország hatalmába. Északnyugati irányban eljutott Oroszország a Törne Elfig. Csak 150 kilométernyi távolság választja el az annyira óhajtott óceáni kikötőtől, a norvég parton. Tehát Svédország s Norvégia állnak itt útjában Készül is ellenük vasutak építésével s Finnország oroszosítása útján. De itt megint csak Németország hatalmával kell számolnia. Innen ered az orosz politikának nagy gyűlölsége Németország ellen. Frobenius nézeteivel találkozik Mitrofanoff, az ismeretes történetíró, ki az orosz-német ellentét okait fejtegette a *Preusfásche Jahrbücher* ezidei júniusi számában. Mitrofanoff az oroszok németgyűlöletének fejlődését vázolja, ezeket jelenti ki: mivel Németország mindenütt el állja útját Oroszországnak, hol egyedül, hol Ausztria-Magyarországgal együtt, az oroszok must már világosan látják, hogy az út Konstantinápolyba Berlinen át vezet, a bécsi út csak másodrendű kérdés lett. Ezt bizonyára nem Mitrofanoff hirdeti először, állítólag Gortsakov már 1878-ban mondotta a berlini congressuson, hogy Konstantinápolyi Berlinben kell meghódítani.

E hódító útra szövetséges kell s ott van nyugaton egy ország, mely csak úgy törekszik a

nemzetek közt az elsőségre, mint Anglia és Oroszország. Franciaország népéhez az orosz szívéből vonzódik. Mert nem szabad elfelejtenünk a mai világhelyzet megítélésénél a fajok vonzódását és gyűlöletét sem. Ez indulatok megkönnyítik, vagy megnehezítik a politikai szövetséget. A szlávban, a keltában és románban nem csupán külső okok fejlesztették ki a német gyűlöletet. Mélyen gyökerezik az természetükben. A német alaposság, a német fegyelemérzet, a németnek komoly lelkiismeretessége és kötelességtudó szigora nagyon is ellenkeznek a szlávnak, románnak, keltának könnyen felhevülő szenvedélyességével s pillanatnyi hatásra törekvő természetével, mely a külső formát igen sokra, néha a belső lényegnél is többre becsüli. Az orosz társadalom már Katalin czárnó ideje óta a francziát tekinti az európai cultura legilletékesebb és szeretetre legméltóbb tolmácsának. Ezáltal is éles ellentétbe jut a német közérzéssel. De a németek közt is vannak jeles írók, kik elfogulatlanul Ítélik meg a francziákat és nemzeti politikájukat. Érdemes meghallgatnunk erről a már említett Kuedorffert. Richelieu-tól XIV. Lajosig, a francia forradalomtól I. Napoleon bukásáig, majd újra III. Napoleon alatt a francia nemzet uralkodni kívánt Európában. 1871-iki megaláztatása után sem bir lemondani e vágyáról. De népessége hanyatlik, oly mértékben, hogy ha az eddigi arányok meg;

nem változnak, Németországnak 11130 körül kétszer annyi lakosa lesz, mint Franciaországnak. Ez szinte halálos ítéletnek látszik. De az egykorú Franeziaország szellemét jellemzi az erély, melylyel a nemzet ezt a halálos Ítéletet meg akarja előzni. A nemzet öletvágya feltámadt a számok tanúsága ellen s ez a körülmény fontosabb az új Franeziaország jellemzésére, mint a corruptio, a belső viszály és a politikát üzletekre felhasználó parlamenti tevékenység. Abban a feltámadásban látjuk a nemzet lelke mélyén szunnyadó erőket. Az átlagos birodalmi német ép e ponton érti félre az egykorú Franciaországot. A németek ítélete először is azon alapszik, hogy számbaveszik a népesség hanyatlását s ez ellen a mérlegbe vetik a haladó számbeli {elsőbbséggel járó önérzetet. Továbbá a németek túlbecsülik a belső bajokat a nemzetek életében. Nem veszik tekintetbe, hogy a corruptio egy neme, mely a germán életnek végét jelentené, a románok közt tűrhető és mindig otthonos volt. Végül a németek a francia retorikát megvetik, mint hazug és üres phraseológiát és az így nyilatkozó enthusiasmust hiúságnak bélyegzik. Nem veszik észre, hogy a rhetori forma csak a germán lelki alkatnak volna a belső igazság ellentéte, a román lélek megkívánja ezt a formát.

Ha már most e mozzanatokat elmellőzzük, tekintetünket szabadon jártathatjuk végig az

egészen véve heroikus küzdelmen, melyet egy nagy nemzetnek életvágya süllyedő életerejével vív. A harmadik köztársaságnak több mint negyven éve, noha mély sebeket ütött a vereség a nemzeten s tekintélye süllyedt, nem volt a hanyatlásnak és romlásnak kora. Franeziaország a világ második gyarmati hatalma lett. Befolyásával mindenütt találkozunk, a Levántében ép úgy, mint a távoli Keleten, nem felejtette el syriai terveit s a Földközi-tengeri uralomra vágyódását és nem elégszik meg gyarmataival, noha hanyatló népesedésének alig van szüksége gyarmatokra. El benne még mindig a diplomatiái vezetés ambíciója, mert ennek még a látszatával is hízelegni kíván a nemzeti dicsvágynak. A nemzeti érvényesülés vágyában alkalmazkodik a változott viszonyokhoz. A tőkét használja fel világuralma eszközének. Leginkább ezen alapszik jelentékeny befolyása Törökországra, a Balkán népeire és Oroszországra. A nemzeti érvényesülés akarata kikényszeríti a máskülönbben kamatokat kívánó tőke politikai értékesítését. Culturáját is terjeszkedő politikájának szolgálatába szegődteti. Vezető tudósokat s írókat széjjelküld a legkülönbözőbb országokba s e propagandának jelentékeny politikai hatása van. De a francia nemzet életerejével mellett a legerősebb bizonyíték az elsass-lotharingiai kérdés fennmaradása. Ez a holt kérdés, a mely a frankfurti béke óta soha sem volt tárgya, alku-

nak vagy megbeszélésnek a német és francia államférfiak közt, mégis centrális problémája maradt a francia politikának. Tulajdonkép mindennél hasznosabb volna Franciaországnak a német szövetség, most politikája az oroszról függ s a czári birodalom kihasználja a köz-társaságot. Franciaország nem akar össze-
 ütközésbe jutni Oroszországgal, elhanyagolja gazdasági érdekeit Törökországban és Kínában. De politikáját leköti az elsass-lotharingiai kérdés; e terméketlen és észszerűtlen álláspontja fékezhetetlen életvágját bizonyítja. Csalódunk tehát, ha azt hisszük, hogy Franciaországban megfogyatkozott a nemzeti érzés. Századunk fordulóján a materialismus hatása alatt, mely minden országban jelentkezett, úgy látszott, mintha megfogyott volna nemzeti érzésének ereje. Pedig azóta új ideális lendület váltotta fel az élvezet materialismusát; hű kifejezője ez eszmekörnek Bergson philosophiája, mely abból keletkezett és reá visszahat. A három évi szolgálattal szemben volt némi ellenállás, de ez nem sokat jelent. Az ország magára vette ezt a nagy terhet, mert tiltakozni akart a számbeli fogyatkozás és gyengesége következményei ellen. Kimeríthetetlen tehát az élet akarata, mely a francia nemzetet lelkesíti.

Így méltatja Ruedorffer nemzetének legősibb ellenségét is. Mintha nagyítás volna méltánylásában. Majd meglátjuk nemsokára, hogy a

francia nemzet törhetetlen életvágya egyenlő fokon van-e valódi erejével és hogy kivívja-e majd azt az elsőbbséget Európában, melynek elvesztését nem bírta elfelejteni.

Mint látjuk, e bárom nagyhatalom világuralomra, vagy legalább sok más nagyobb és kisebb nemzeti egyéniség leigázására vágyódik. És mind a hárman Németországot vádolják a hegemoniára való törekvéssel. Az emberek gyakran önmagukat jellemzik, mikor felebarátjaikat vádolják.

Midőn Németország politikáját kívánjuk ismertetni, megint Euedorö'ert választjuk kalauzúl, mert olyan íróról, ki az ellenség iránt annyira méltányos, fel nem tehetjük, hogy Baját nemzetét elfogultan akarja magasztalni.

Németország — úgymond — a legifjabb a világhatalmak közt. Mikor a porosz faj szívós erélye és Bismarck lángesze megteremtette az egységes német birodalmat s megadta a német nemzetnek a világpolitikai munkásság lehetőségét, már késő volt az idő erre a munkára. A föld kerekiségének legjobb részei szét voltak osztva, Bismarck először is a birodalom belső consolidatiójával foglalkozott és csak pályája végén gondolt arra, hogy népének Afrika néhány területét megszerezze. Ekkor is aggódva vigyázott arra, hogy bele ne ütközzék az angol érdekekbe. Bismarck a német szárazföldi politikai szempontot többre becsülte a világpoliti-

kainál s a világpolitikai téren csak addig haladt, a meddig a szárazföldi politika megengedte. Azonban a német birodalom rohamosan emelkedett, évenként majdnem 900,000 emberrel. Az ország csak úgy bírja el a növekvő tömegek táplálását, ha árucikkeit a külföldön értékesíti. Sikerült is óriási mértékben emelnie az árúk termelését és kivitelét a német nép nagy szorgalma, derekassága s tudományos műveltsége által. A német közigazdaság átfogta érdekeivel és termékeivel a világot, némely ágban első helyre jutott, de mindegyikben legalább második vagy harmadik helyet szerzett. A gazdasági érdekeket nyomon követték a politikaiak is. A feltörekvő nemzetnek rendkívüli munkája kényszerítette az ifjú birodalmat a világpolitikára. A nemzeti érzés a fejlődés új stádiumába jutott, azelőtt kielégítette a nemzeti egység megteremtése, most érvényesülést keresett Európán kívül is. Eégebben a német baloldali pártok szárazföldi, vagy tengeri hadi készülétekre nem szívesen szavaztak meg pénzt. Vagy tíz év óta egy polgári párt sem mer ilyenkor vonakodni. S még a socialdemokraták is izgatásaik közben évről-évre jobban veszik számba a nemzeti érveket. Különösen a tengerészetet, a hajóraj gyarapítását viseli szíven a nemzet; a hajóraj olyan népszerű, hogy a világpolitika iránt aggodalmaskodók is elhallgatnak, ha a tengerészet költségéről van szó.

A gazdasági érdekek és világpolitikai érzések fejlődése egyrészt, másrészt a német birodalom szárazföldi helyzetének következményei határozzák meg az egykorú Németország politikai helyzetének különösségét. Németországot minden oldalról régi múltú és culturájú államok veszik körül. Terjeszkedése határai mentén lehetetlen, mert a nagyhatalmak körül fogják. Szomszédjai jobb helyzetben vannak. Oroszországnak határán van Ázsia, Ausztria-Magyarország szomszédságában a Balkán, Francia- és Olaszország szomszédságában Afrika északi partja, Angliában az egész világ. Ez államoknak többé-kevésbbé csak egy határt kell védeniök, Németország nehezebben biztosítható ellenséges szövetségekkel szemben. Ezért elégedett meg Bismarck a szárazföldi politikával. Mert világos, hogy bármely világrészen van Németországnak valami érdeke, azt kell kérdeznie, minő visszahatása van beavatkozásának az európai helyzetre. Ha a Keleten orosz vagy angol érdeket érint, e két hatalmat még erősebben csatolja ösi ellenségéhez. A világpolitika és a szárazföldi politika e kapcsolatában rejlik a német birodalom *circulus vitiosus*a. Ha a világpolitikában csak egy lépést tesz előre, szárazföldi politikáján érzi meg a lökést s ennek hatása alatt világpolitikáját kell szűkebbre szorítania. De világpolitika nélkül nem lehet meg, tehát ki kell menekülnie a *circulus*ból.

Világpolitikájának sorsát szárazföldi politikája dönti el. Ezért kell a szárazföldön katonailag és diplomatiailag erősnek lennie. Nem a tengeren dől el Németország sorsa; lehetséges elképzelnünk német világpolitikát tengeri felsőbbtség nélkül, de szárazföldi felsőbbtség nélkül el nem képzelhetjük. A németek terjeszkedése a tengereken túl igen sok nehézségbe ütközik a birodalom szárazföldi helyzete miatt. A német nemzeti érzés, mely annyira növekedett a birodalom alapítása óta, nehezen bír megnyugodni ez akadályokban. Mértéktelen hevességgel támadták a német külügyi politikát a maroccai egy esség miatt. A fiatal nemzetet elragadta szenvedélye. Érthető e szenvedély, érthető a hatalmas nemzeti erőnek vágyódása a tengerre. De a politikai szenvedély erre nem elég, a politikai érzéknek is egyesülnie kell azzal; s ez érzéket leginkább a traditio neveli nagygyá, ez pedig még ki nem fejlődhetett a birodalom rövid történetében. A hevesebb nemzeti párt nem fogta fel helyesen a maroccai kérdésben a világpolitika és a szárazföldi politika belső kapcsolatát. Egyáltalán nem elég a területi terjeszkedésre való vágy a nemzeti politikában. E törekvésnek a belső fejlődés előmozdításával is egyesülnie kell. A belső kulturális gyarapodás az utóbbi évtizedekben minden nemzetnél hanyatlott, tulajdonképpen minden nagy nemzet most oly culturértékekől él,

melyeket régen szerzett, mikor még a világpolitikai terjeszkedés nem volt oly túlnyomó, mint most. A cultura pedig a nemzetek életében olyan, mint a gyökér a fa életében, onnan szívja erejét, ágai elszáradnak, ha onnan nem kap táplálékot. Egy nemzetnek önfeláldozó lelkesedését nem csupán a fajbeli összetartozás érzete magyarázza meg, hanem a közös cultura érzése, az a hit, hogy az illető nemzetnek magas hivatása van, oly hivatása, melyet más nemzet úgy nem teljesíthet. A cultura belső elmélyítésének elhanyagolása ezt a hitet is csökkenti. De a német nemzetet nem kell féltenünk, az még nem vesztette el hitét önmagában. Helyzete nehéz, világpolitikai szabadságát nagy itthoni erő kifejtéssel kell védelmeznie. De remélhető, hogy hiában próbálják meg az ellenséges hatalmak elfalazni jövőjét, végre is az ellenségek konoksága meg fog törni a német nemzet erején és hatalmas akaratán.

Kuedorffer e fejtegetésére meg kell jegyeznünk, hogy a befejezés optimismusa némi ellentétben látszik lenni a megelőző kételkedés hangjával. Pedig a német nemzet sajátosságaira nézve a kételkedésnek vagy csüggedésnek nincs jogsultsága. Nagyon természetes, hogy hatalmas erejével kívánja a terjeszkedést. De az is világos, hogy morális érzése, a min minden igazi cultura alapszik, egészen ép, csakúgy mint régen, a mikor megszerezte egységét. Hogy

rajta is meglátszott a kor materialistikus iránya, hogy a modernismus az ő szervezetén is mutatott fel kétséges jelenségeket az irodalomban s a társadalomban, az könnyen érthető. De a rendkívül intensív tudományos munkásság, az állami élet szigorú rendjében mutatkozó becsületesség elégséges bizonyítékai annak, hogy a német cultura alapján romlatlan. Ezt a nemzetet nem kell féltünk, le nem győzhetik és alapos a remény, hogy győzelme teljes lesz.

Euedorffer a nemzeti érzés természetét és politikai hatását kutatva, monarchiánkról is megemlékezik. Ez a monarchia — úgymond — az újkori nagy culturállamok közt az egyedüli, mely nem egy nép egységére van alapítva, nem nemzeti állam. Némileg középkori színe van. Mert a középkori államoknak volt az a jellemző vonása, hogy a kapcsolatot az államrészei közt nem a nemzeti egyéniség, hanem a dynastia alkotta. A mi monarchiánkban is sokféle nép él együtt s együttélésük alig volna lehetséges, ha a Habsburg-dynastia nem egyesítené őket. Azonban a nemzeti érzés hatása a monarchián belül folyton jelentkezik a nagyobb és kisebb nemzetek viszályában. Ezek a viszályok bénítják a monarchia fejlődését és külpolitikáját is. Erélyes külpolitika a Balkán legutóbbi válságait felhasználta volna a Szandzsák és talán a Salonikiba vezető út elfoglalására. E helyett megelégedett a monarchia Bosznia és

Herczegovina annexiójával és azzal, hogy Szerbiát elzárta az Adriától. A centrifugális erők gyarapodása a monarchiában olyan szint öltött, hogy sokan az osztrák-magyar birodalom helyzetét nagyon problematikusnak tartják. Azt hiszik, hogy e monarchia sorsa Európa nyugalmatát még veszélyeztetni fogja. Lehetséges, hogy egy szerencsétlen végű háború valóban napirendre hozza a monarchia sorsában rejlő problémákat. De azok, a kik a monarchiában kifejlett nemzeti ellentétekben oly belső bomlás tüneteit látják, melyek külső nyomás nélkül is előidézik a katasztrófát, csalódní fognak. A monarchia nemzetei közül többen elveszítenék jelentőségüket a monarchia felbomlásával. Ezek tehát az osztrák németekkel együtt ragaszkodnak a monarchia fennmaradásához. A monarchia fennmaradása biztosítéka annak, hogy e nemzetek káruk nélkül versenyezhetnek egymással. E sajátságos helyzeten alapul a természeténél fogva passiv államnak szívós élete. És valószínű, hogy még meg nem született nemzedékek a távoli jövőben is bámulni fogják a monarchia életének szívósságát.

Buedorffer messzebb látott, mint azok, kik a monarchia szétbomlására számítva, könnyen határozták el magokat a nagy háborúra.

Ilyen erőben, ilyen vágyakkal élnek azok a nagyhatalmak, melyeknek érdekkapcsolata vagy összeütközése okozta ezt a páratlan háborút.

II.

Most azt kell néznünk, hogy az érdekeknek ez ellentéte s találkozása mint fejlődött körülbelül 1904 óta, a míg az idén háborúba tört ki.*

1904 nevezetes fordulatot jelent a világpolitikában.

Ekkor kezdődött a japán-orsz háború. Anglia bizonyára bátorította Japánt, neki jól esett az, hogy Oroszország nem gondol egy ideig az indiai útra s hogy posztója a Csendes-oczeánon megrendül. A másik versenytárs ellen is védekezett Anglia. 1904. április 8-án szerződést kötött Franciaországgal, mely békésen elintézte a két állam közt a vitás gyarmati kérdéseket.

Az angolok nem nagy lelkesedéssel fogadták e szerződést, mert Anglia abban sokat engedett Franciaországnak. De ezt azért tette, hogy Németországgal szemben keze szabadon maradjon. Anglia és Franciaország közeledése már

* A politikai események most következő tárgyalásában követtük a Rolofftól, Riesstől kiadott Schulthes-féle *Geschichtskalender* idevonatkozó kötetének elbeszélő összefoglalását és felhasználtuk közleményeit is. Jegyzeteinkben néha más forrásra is hivatkozunk.

megkezdődött VII. Eduard trónralépte előtt, de 1000 óta ez az irány erősödött. VII. Eduard ugyanis szinte monomaniává fejlesztette az angol politikában a németgyűlöletet. O alatta kezdődik a hajtóvadászat Németország ellen. A nemes vadat körül akarta fogni mindenfelől. Nem az angol érdekek nyugodt megfontolása vezette, hanem a gyűlölet a világpolitikában még ifjú nemzet császára, az ő unokaöccse ellen.

Az angol sajtó különös hevességgel és oktan gyanúsításokkal támadta Németországot. A *Fortnightly Review* azt írta, hogy a német hajóraj gyarapítása a legnagyobb veszély, mely Nagybritanniát fenyegetheti.

Egy másik szemle azzal vádolta Németországot, hogy Hollandiát be akarja kebelezeni a birodalomba.

Egy hivatalos közleményekre használt angol folyóirat azzal az indítvánnyal lépett fel, hogy a német hajóraj nagyobbítását egyszerűen el kellene tiltani. Németország most érezte, hogy számolnia kell egy angol-német háború eshetőségével. Ez az eshetőség azelőtt valószínűtlennek látszott, de most élénkült a német hajóraj gyarapítására irányuló mozgalom. Bülow kancellár őszintén tiltakozott az angol háború gondolata ellen, szerinte csak a kereskedelem védelme végett van szüksége Németországnak a hajórajra s egyszersmind a német partokat is

védelmesnie kell a harcra kész kajórajnak. Hogy ki ellen, nem kellett mondania.

1905-ben a Japánra nézve is fárasztó mukdeni diadal és az orosz hajóraj csueimai veresége után mind a két hadviselő félnek volt oka békét kívánni. A portsmouthi béke által Oroszország hatalma a Csendes-oczeánon megtört, de Kelet-ázsiaiban még mindig jelentékeny hatalom maradt. Ellenben Japán tekintélye s hatalma megerősödött és még jobban emelkedett az ugyancsak 1905-ben Angliával megújított szerződése által. A szerződés látszatra Oroszország ellen volt kötve, de éle tulajdonkép Németország ellen is fordult. Japán már 1895 óta haragudott Németországra, mert a simonosekii békekötésben Oroszországnak s Franciaországnak segített annak megakadályozásában, hogy a győztes Japán elvegye Khinától a Liautung félszigetet. Ezért engedte át Khina bérletbe Kiaucsout Németországnak.* Anglia a Japánnal kötött szerződésben biztosította ázsiai birtokait s szövetségesével együtt arra gondolt, hogy Németországot is kiszorítja majd a Csendes-oczeánból, ha erre kedvező lesz az alkalom. Anglia másutt is izgatott Németország ellen. Franciaország 1905-ben az Angliával kötött szerződésre támaszkodva, Marocccal szabadon

* *Fritz Wertheimer: Der neue Gegner Japan. Das grössere Deutschland JSr. 2.*

akart rendelkezni. Tunifikálni kívánta Maroccót, vagyis mint Tunist, francia tartománynyá akarta változtatni. Németország ezt nem tűrhette, mert kereskedelme Maroccóval egyre emelkedett és politikája kívánatosá tette, hogy a még szabad afrikai birtokokat más hatalmak le ne foglalják. Bátorította tehát a szultánt az ellenállásra. A német császár Tangerbe utazott és beszédében kiemelte, hogy a szultánt mint független fejedelmet látogatja meg. A szultán ezért visszautasította a francia követeléseket és a marocói reformok ügyében conferentiát ajánlott.

Deleassé Angliára támaszkodva már ekkor háborút akart, de ministertársai megbuktatták, mert az orosz-japán háború miatt igen koezkázató vállalat lett volna Németország megtámadása.

A francia kormány tehát megegyezett Németországgal abban, hogy 1906 elejére Algecirasban európai conferentia tárgyalja a marocói kérdést. A viharfelhő így elvonult, de a francia eajtóban a hangulat nagyon ingerült volt. Egy francia lap közleménye szerint Anglia megígérte Delcassénak, hogy százezer embert fog küldeni a francia partra, ha kitör a háború. Az angol kormány tagadta ezt, de az ígéret mégsem látszott valószínűtlennek.

A német császár Brémában beszédet mondott, melyben uralkodói programját fejtette

ki. Ő nem törekszik világalomra, de a mikor a trónra lépett, elhatározta, hogy Németországot a tengeren is fölszereli. A német hajóraj már kint is van a tengeren és építik folyvást. Mi vagyunk a föld sava, mondotta a német nemzetről a biblia szavával. Noha a világalommat elítélte, Nagy Sándor és I. Napoleon ambíciójának ürességét emlegette, beszédét mégis büszke önérzet hatotta át.

A német császár e jogos önérzete, sajnos, mindig kihívóan hatott a szomszédos nagyhatalmakra. Az angolok rossz kedvvel fogadták a brémai beszédet. Egy angol lap olajágnak nevezte, melyet páncélozott kéz nyújt a világnak. Az angol-német háború réme fenyegetőbb szint öltött, noha jóindulatú férfiak mind a két országban azon voltak, hogy csillapítsák az ingerültséget.

1906 január 16-án megnyílt az algecirasi conferentia. Főtárgya az volt, hogy jó rendőrséget szervezzen Marocóban, mert ott az európai vállalkozókat kirabolták és meg is ölték. Franciaország a conferentián sem mondott le abbeli követeléséről, hogy ő legyen a vezérlő hatalom Marocóban. Maga kívánta vezetni a rendőrséget és csak néhány kikötőben engedett volna meg spanyol rendőrtiszteket, a mi a nemzetköziség színét adta volna meg a marocói franezia kormánynak. Németország valóban nemzetközi rendőrséget akart

a szultán vezetése alatt, de Franciaországnak külön jogokat is engedett. A conferentián kisebbségben maradt, csak Ausztria-Magyarország maradt mellette, Olaszország is odacsatlakozott az orosz-francia-angol csoporthoz.

A többségi szavazat azonban érvénytelen volt, mivel Németország az 1880-iki madridi egyezményt védelmezte és ez egyezményt csak az aláírók egyhangú szavazatával volt szabad megsemmisíteni. A conferentia tehát eredménytelen lett volna, ha a francia és német kormány meg nem egyezik. A francziák egy évvel a japán háború után még nem bírták magukat elhatározni a háborúra. Elfogadták az osztrák-magyar követ közvetítő indítványát. Ennek alapján Francia- és Spanyolország kezébe jutott a kikötők ellenőrzése, de ez ellenőrzés a német kívánság szerint nem károsíthatta az idegen vállalkozókat. 1906 április 7-én alá volt írva az algecirasi acta és rendelkezéseit az év végéig végre is hajtották. Ez ugyan békés elintézésnek látszott, de a halalmak csoportosulása a conferentián aggodalmas volt. Olaszország is csatlakozott a két központi hatalom ellenfeleihez. Az olaszok ugyanis a központi hatalmakkal Földközi-tengeri érdekeik miatt szövettek. Attól tartottak, hogy Tripolist is elkapják előlük a francziák. Most, hogy a két Földközi-tengeri hatalom biztosította Olaszországnak Tripolis birtokát, a mi szövetségünk

Algecirasban ellenfeleink barátja lett. Ezért nagyon tanulságos az algecirasi conferentia, valósággal előrevetett árnyéka a tűzvésznek, mely ma Európát dúlja. 1906 ban más jelenségek is előre hirdették a zivatart. Az orosz sajtó rendszeresen izgatott a németég ellen, a németek aggressiv irányáról beszólt. Oroszországban már nem csupán a conservativ körökben, hanem a liberálisokban is terjedtek a pánszláv jelszavak, azaz a támadó hajlam Németország ellen. Anglia pedig az Algecirasban kezdett úton továbbhaladva, barátságos tárgyalásokat indított meg régi ellenségével, a czár kormányával. Május 24-én Grey kijelentette az alsóházban, hogy még nem kötöttek formális egyezséget Oroszországgal, de mind a két országban növekedik a hajlam az ellentétek békés elintézésére. Julius 5-iki beszédében pedig nagy dicsérettel szól az oroszokról. Mindaz, a mi ott történik, úgymond, az élet erejének s egy nagy nemzet jellemének vonásait mutatja. Ez év augusztus 20-án helyreállott az angol-szerb diplomatiiai viszony, mely megszakadt az 1903-iki királygyilkosság óta. Anglia akkor undort színelte a királygyilkosok iránt, de három év múlva már sikerült legyőznie az undort, hiszen Szerbia előőrse volt a monarchiánk s Németország ellen intézett politikának. Ott ezentúl az angolok is elősegítették pénzzel és cselszövényekkel a megrottásunkra törekvő aknamunkát. A japán had-

ügyminister már az év elején oly nyilatkozatokat tett a tokiói parlamentben, melyekből világos volt, hogy Japán és Anglia had vezetősége bizalmasan érintkezik egymással az együttműködés módjairól.

Midőn ez év novemberében Clémenceaut. a francia miniszerelnököt interpellálták az angol, francia egyezmény miatt, a miniszerelnök kitérően válaszolt, mintha semmit sem tudna róla. Hallgatása világos beszéd volt. Bülow kancellár kitűnően jellemezte a helyzetet egy birodalmi gyűlésen tartott beszédében, melyben a francia-angol entente cordiale-ról diplomatai nyelven ugyan, de eléggé érthető elégtelenséggel beszélt. Az a politika, — úgymond — mely bennünket körül akar fogni, Európára nézve igen veszélyes volna. «Az ilyen körülfogás bizonyos njmmás nélkül nem lehetséges. A nyomás ellennyomást okoz. Nyomásból és ellennyomásból exploziók származnak. A veszély a német tengerentúli birtokokban rejlik, ezek nélkül könnyű és biztosított volna helyzetünk a szárazföldön.» így beszélt Bülow. De természetesen azt akarta mondani, hogy Németország mégsem mondhat le a tengerentúli politikáról, mert ez öngyilkosság volna.

Az 1907. évben kitűnt, hogy Franciaország nincs megelégedve az Algeciras actával. Szerette volna kiszélesíteni abban szerzett jogkörét. Alkalmul felhasználta dr. Mauchamps francia or-

vos megöletését, kit egy felingerült néptömeg megölt, valószínűen provocáló viseiete miatt.

A francziák megszállták Casablancát, a mit Németország nem ellenzett, de megérttette Franciaországgal, hogy felelőssé teszi a marocói zavarok esetleges elmérgesedéséért. Ezért a francia kormány megelégedett Casablanca megszállásával. VII. Eduard azonban szította a tüzet Németország ellen. Az ő közbenjárására Anglia, Franciaország és Spanyolország egyezséget kötöttek a középtengeri állapot fenntartása végett. És hozzá még Gaetában az olasz királylyal is találkozott és augusztusban Pétervárott már meg volt kötve az orosz-angol conventio, mely elintézte a perzsi, afghanis-táni és tibeti ellentéteket. Megelőzte ezt a conventiót az orosz-japán egyezség, mely ez év júniusában kötött a halászati jog és a mandzsuri kérdések tárgyában s annyira hasznos volt Japánnak, hogy «elrejtett hadikárpótlásnak» nevezték, mely a Portsmouthban megtagadott fizetést pótolta.* Izvolszky ugyan kijelentette, hogy mindez a béke fenntartásáért történik, de nem kérdezhette volna-e valaki a békeszerető államférfiútól, hogy miért marad ki a szerződések e hálózatából Németország, mely senkinek birto-kát sem akarja elvenni s csak a magáét félti?

Az angol államférfiak azon voltak, hogy a

* Trubetzkoy: *Russland als Grossmacht*. 67., 86. 1.

diplomatai barátságot a népek rokonszenve is erősítse.

Az orosz barátság nem volt népszerű Angliában, de Grey kijelentette a parlamentben, hogy az angol-orosz tárgyalás a két nemzet közvéleményére nem tévesztheti el hatását. Ellenben minden megtörtént Angliában a németgyűlölet fokozására. A *Daily Mail* már 1907 elején azt írta, hogy II. Vilmos Németországa a leggyöngébb értelmi, politikai és erkölcsi productuma a mi korunknak. Franciaország sokkal kiválóbb állam. A német erejét lehetetlen vállalatokra fecsérli, hatalmas hajórajt épít, mely a leveretésre van szánva. Gyarmatvállalatai neveltségesek, marocói fellépése a világbékét fenyegette, viszonya Törökországhoz ostoba és botrányos. A két említett conventio megkötése után a most sokat emlegetett French tábornok Oroszországba utazott. Az angol lapok tagadták politikai missióját, a pétervári hivatalos körök azonban elismerték. 1907-től kezdve tehát a hármás, azaz Japánt is odagondolva, a négyes entente-tal kellett a központi hatalmaknak számolniok.

Az 1908-ik évben Maroccó helyett a Balkán foglalkoztatta Európát. 1908 elején Aerenthal kijelentette, hogy Ausztria-Magyarország a novibazári Szandsákon át vasutat akar építeni, mely Bécsset összekötné Salonikival. Orosz- és Olaszország nem szerették a mi monarchiánk gazda-

sági befolyásának ily kiterjesztését a Balkánon. Olyan vasutat terveztek, mely a Fekete-tengert az Adriával kötné össze Szerbián, Albánián és Montenegrón át. Ezek a vasúti tervek fölfedték a politikai ellentétet monarchiánk s Oroszország, meg Olaszország közt. Az angol király pedig a bagdadi vasút miatt szeretett volna akadályt vetni Németország útjába. Ez a vasút ugyanis, mely Berlint a perzsa öböllel kötné össze, a suezi csatorna és a szibériai vasút forgalmával versenyezett volna. VII. Eduard tehát meglátogatta a czárt Révaiban 1908 elején s ott a humanitásnak e két ismeretes bajnoka egy makedónjai reformterven gondolkozott, hogy ilyen czímen beavatkozva a szultáni kormányzat hatáskörébe, a német terveknek útját állják. Azonban az új-törökök forradalma megghiúsította a revali terveket, mert az új-török Programm jogegyenlőséget ígért a keresztyén alattvalóknak és így a revali tervekjavácsok nem találtak ürügyet a beavatkozásra. Bulgária felhasználta a válságot függetlenségének kihirdetésére, mi pedig az annexio kimondására. Aerenthal az annexio végrehajtása előtt meggyőződést szerzett arról, hogy Oroszország ezért nem indít háborút. Azonban az orosz kormány európai conferentián kívánta tárgyalatni az annexiót s kárpótlásul a Dardanellák megnyitását, továbbá Szerbia és Montenegró különböző vágyainak kielégítését óhajtotta. De Aerenthal kijelentette,

hogy csak oly conferentián vehet részt, mely Bosznia és Hercegovina souverainitását kérdés tárgyává sem teszi. Németország mellénk állott és a conferentia el volt ejtve. Csak Szerbia és Montenegro nem akartak nyugodni. Az annexio az ő reményeiket bántotta. Bosznia és Hercegovina az álmódott Nagy Szerbia alkatrészei voltak, a valóságban legalább egy részt kértek belőlük. Szerbia fenyegetődött és mozgósított. Arra számított, hogy az orosz közvélemény bele-rántja a kormányt a háborúba. Olaszország támogatását is remélte, mert az olasz kormány pártolta a conferentia eszméjét, Tittoni az olasz kamarában majdnem nyíltan beszélt monarchiánk ellen. Ausztria-Magyarország katonai készüléket tett, a mi Szerbiát nem riasztotta vissza a lármás tüntetésektől és fenyegetésektől. De az orosz kormány, mint Izvolszky megígérte Aerenthalnak Bucblauban, nem akart háborút s így Franciaország sem sürgette azt, Olaszország pedig belső ügyeire fordította figyelmét. Maroccóban ugyan volt zavar ez évben is, de a német és francia diplomacia simán intézte el a felmerülő vitákat. Azonban a diplomatai simaság sok izzó gyűlöletet és heves izgalmat takart, melyek minduntalan ki-kitörtek a nyilvánosság felületére. Az angol kormány ellenünk fordult az annexio kérdésében, szabálytalanságnak nevezte azt, de mivel a tervezett conferentián Oroszország a Dardanellák kérdé-

sót akarta felvetni, Anglia nem nagy erőlylyel sürgette a conferentia tervét. A német közvélemény háborgott Anglia folytonos gáncsvetései miatt. A *Kölnische Zeitung* azt írta, hogy Németország a makedóniai és marocói ügyben úgy viselkedik, mint Poroszország Olmützben. A német kormány azonban türelemre intette a nemzetet, az erősnek méltóságos türelmére. II. Vilmos császár szerette volna meggyőzni Angliát békés szándékairól és jóindulatáról. De a megnyugtató módja nem volt szerencsés. A *Daily Telegraph* október 29-én egy interviút közölt, melynek minden pontja kínos feltűnést keltett. A császár hivatkozott a búr háborúra és elmondotta, hogy nagyanyjának panaszos levelére hadi tervet küldött Londonba s ez a hadi terv igen közeljárt ahhoz, a mely szerint lord Roberts legyőzte a búrokat. Az angol gőg fellázadt e nyilatkozatra.

A búr háborúnak már csak említése is bántotta, mert Vilmos császár sürgönyét Krügerhez az angol soha sem felejtette el s most azt kellett hallania, hogy Anglia csak a gyűlölt német császár terve szerint győzhette le a búrokat.

Az interviúnak több más helye is bajt okozott. A német kormány alig győzte lecsillapítani a belföldi és az angol közvéleményt a császári nyilatkozatok sértő éle miatt. Az uralkodók nyilvános beavatkozása a külügyi kérdésekbe sok tartózkodást és tapintatot kíván. Vilmos

császár erélye, a német birodalom fejlesztésével szerzett nagy érdemei úgylis bántották a szomszédokat. Egy francia hetilap, a *L'Opinion* azzal vádolta a császárt, hogy egész Európából német egyesült államokat akar alkotni uralkodóházának hegemóniája alatt. Az ő személye és az ő alkotásai ellen érzett gyűlölet segítette az angol kormányt abban, hogy minél jobban megkedveltesse az orosz barátság gondolatát a közvéleménnyel. A június 4-iki alsóházi ülésen Grey azt mondta, hogy az orosz nagy népfaj, melynek jelentékeny ereje még fejletlen, jelleme még alakulóban van, új eszmékkel és új erővel most kezdi kibontani tehetségét. Nagy jövője van e népnek, nagy szerepe lesz még a világon. Grey egészen úgy beszélt, mint Dosztojevszky, mint az orosz nationalisták. Az orosz barátság tehát a szabadságszeretetével kérkedő Angliának már nem volt idegen érzés. Nem volt idegen, mert lord Roberts a július 23-iki felsőházi ülésen azt fejtegette, hogy nem lehetetlen egy német invasio Angliába. A nagy hajóraj nem oly biztos védelme az angol területnek, mint Anglia sokáig hitte. Erre Bülow egy nyilvánosságra hozott beszélgetésben azt felelte, hogy természetesebb volna, ha a németek félnének az angol támadástól. Bülow elkeseredve hivatkozott e beszélgetésben a *Quarterly Review* egy cikkére, melyben a német veszély a gyanakvás és gyűlölet örült szenvedélyével volt tárgyvalva.

Pedig a nénitiek keresték a megegyezést, a békét. Az 1909 február 9-iki berlini egyezményben Németország szinte lemondott arról a politikájáról, hogy Maroccó függetlenségét és épségét megvédelmezze. A francia kormány csupán azt ígérte e lemondásért, hogy lehetővé teszi a német vállalatok békés munkáját. A Balkán válságának lecsillapítása több nehézséggel járt. Törökországot kielégítette monarchiánk az 1909 február 26-iki szerződéssel. Átadta neki a Szandsákat s két és fél millió török fontot fizetett a portának kárpótlásul a két annectált tartományért. Nem tudta a monarchia akkor, hogy Törökország nem bírja megvédelmezni a Szandsákat,

De a pénzbeli kárpótlás megnyugtatta azt az államot, melynek barátságára szükségünk volt. Bulgária is pénzbeli kárpótlással vívta ki, hogy a török elismerte függetlenségét. Izvolszky ajánlatára a bolgárok az oroszoknak járó török hadi kárpótlásból törlesztették válságdíjukat. Ilyen módon Izvolszky úgy tüntette fel a dolgot, hogy Bulgária Oroszországnak köszönheti rangemelését. De Ausztria-Magyarország és Szerbia közt majdnem háború tört ki. Ha Németország nem fedezi monarchiánkat, Oroszország kardot rántott volna. De a két hatalom ellen az orosz kormány még nem érezte magát elég erősnek. Mint az orosz dumában Gutschow mondotta, «az orosz külügyi politikában az értelmet és mér-

sékletet a stratégiai helyzet gyengeségének tudata okozta». Szerbia pedig egy 1909 márczius 81-iki ünnepélyes nyilatkozatban kénytelen volt megígérni, hogy eddigi tiltakozását visszavonja, hogy jó szomszédságot tart velünk és megakadályozza a komitácik szervezkedését. így megszűnt az annexiós válság, de a mostani háború kitörése után a német sajtóban azt a kérdést feszegették, vajon nem kellett volna-e 1908-ban vagy 1909-ben az annexiós válság alkalmát felhasználni a kikerülhetetlen küzdelem megindítására.

Ellenfeleink akkor gyöngébbek voltak. A kérdés tárgyalása most még korai. Csak a háború után mérlegelhetjük a szemben álló hatalmak erőviszonyait és a mai meg az öt év előtti események különbségét. És akkor gondolnunk kell arra is, hogy Bismarck határozottan elítélte a ppreventiv háborúkat, de úgy látszik különbséget tett indokolt és indokolatlan praeventiv háborúk közt. Mert egy 1874-iki beszédében ezeket mondotta: «Mi békét akarunk Franciaországgal. De ha kétségtelenül meg volna állapítva, hogy az összeütközés kikerülhetetlen, a német kormány a maga lelkiismerete és a nemzet előtt nem vállalhatná el a felelősséget a várakozásért addig az időig, a melyet Franciaország legkedvezőbbnek hisz». Bár a szerb jegyzék átadása után csend volt Európában, az orosz diplomácia alattomban előkészítette a Balkán-szövetség-

get és Olaszországra is igyekezett hatni. Anglia pedig féltékeny szemmel figyelt Németország hajóinak építésére. Mac Kenna, az angol tengerészeti miniszter, az alsóház márczius 16-iki ülésén kifejtette, hogy egy hatalom sem fejleszt oly gyorsan hajóraját, mint a német. Attól tart, hogy Németországnak 1912 tavaszán már 17 Dreadnoughtja lesz, szükséges tehát, hogy Angliának ugyanakkor 20 Dreadnoughtja legyen. Ez adatok a félelem nagyításai voltak.

A német kormány kijelentette a birodalmi gyűlésen, hogy 1912-ben összesen 13 nagy hajója készül el, nem 17 s az is csak ősszel, nem tavasszal. Ugyanakkor Angliában szinte nevetséges félelem nyilvánult a német lég-hajóktól.

Az 1910-ik év tavaszán halt meg VII. Eduard, a ki megindította a hajtóvadászatot Németország ellen. A mai ázsiai és európai helyzetet leginkább ő teremtette s a mai vérontásért leginkább az ő emlékét terheli a felelősség. Az ő tanítványai vezetik ma az angol politikát. Az angol chauvinek sokszor fejtegették, hogy csak Németország megtörése adhatja vissza Angliának most már elvesztett gazdasági felsőbbségét, hogy a német hatalom növekedése az angol világbirodalmat a végromlással fenyegeti. E nézete-
ket Churchill angol miniszter 1908-ban igen hevesen támadta a bányászok egy gyűlésén (augusztus 15-én Swanseaben). Azt állította, hogy

Angliát és Németországot érdekellették nem választják el. A németek az angol árúknak igen jó vevői. Ha a németek eltűnnének a világpiacszról, az angolok pótolhatatlan kárt szenvednének. Csak együgyű emberek gondolják, hogy érdemes volna a kereskedelemért háborút kezdeni. A háborúnak egy hónapja több gazdagságot rombol szét, mint a mennyit öt évi kereskedelem előteremthet. A háború sehogy sem erősítheti a kapcsolatot, mely Angliához köti a nagy gyarmat-államokat. A háború által csak néhány kisebbrendű gyarmatot és a világon szétszórt szénállomást nyerhet az ország. Nem hiszi a minister, hogy Németországban volna tízezer ember, a ki komolyan gondolna olyan pokoli és elvetemült bűnre, mint a minő az angol-német háború és Angliában még tízezernél is kevesebben gondolnak erre.

Nem tudjuk, hogy mennyiben volt őszinte a minister beszéde, de érvei jóval nyomosabbak voltak az angol érdek szempontjából is, mint azoké, a kik csak Németország megtörésében keresték Anglia üdvét. Lesz még idő, a mikor VII. Edvard politikájáért lakolni fog az a birodalom, mely most csakis abban keresi a hagyományok szükséges folytatását és a jövő egyedüli biztosítékát.

Ez év júniusában Oroszország és Japán újabb szerződés által végleg tisztázták a manduriai kérdésnek még 1907 után is fennmaradt vitás

pontjait. És így 1910 júniusa óta az orosz politika szabadon mozoghatott Európában, mert Ázsia keletén már nem szorult Anglia támogatására, hátát ott a japán szövetség úgyis fedezte. Izvolszky utódja, Sasonow, meg is egyezett Németországgal s engedményt ígért a bagdadi vasút csatlakozása érdekében, hogy Anglia nélkül is szabadon mozoghasson Perzsiában. Egy radicalis francia újság már felvetette a kérdést, vajon azért küldött-e Franciaország 20 milliárdot Oroszországnak, hogy lehetővé tegye a német-orosz közeledést? Agadirban, egy marocói kikötőben, francia hadihajók jelentek meg, a mi Németországban nyugtalan-ságot keltett. De a francia kormány megnyugtatta a német kancellárt loyális nyilatkozatokkal. Mindez azzal biztatta Európát, hogy a béke hosszú életű lesz. De Szerbiában izzott a gyűlölet ellenünk s Angliában is meg-megnyilatkozott a féltékenység a német hajók szaporítása miatt.

1911-ben Marocco felől nagy vihar fenyegette Európát. Franciaország ugyanis elhatározta, hogy protectoratusát kiterjeszti a szerződések ellenére Marocco legnagyobb részére. Ürügyet keresett a beavatkozásra. Muley Hafid ellen néhány törzs fellázadt, a francia csapatok tehát bevonultak Fezbe, hogy ott rendet csináljanak. A spanyolok is foglaltak területet Marocóban. Németország ki akarta mutatni, hogy most

már ő sincs kötve az algecirasi szerződéshez. 1911 július i-én Panther nevű ágyúnaszadját az agadiri kikötőbe küldötte, ugyanoda, a hol 1910 végén nem akarta megtérni a francia hadihajókat. Csak azt akarta ezzel mondani, hogy a francziák marocói hódításáért kárpótlást követel a francia Congó területén. A francziák és németek könnyen megalkudtak volna, ha Anglia közbe nem lép. Grey a német követnek tudtul adta, hogy a Panther megjelenése új helyzetet teremtett. Az angolok sokallották a németektől kívánt Congó-területet. A *Times* már azt ajánlotta július 20-án, hogy Anglia is küldjön hadihajót Agadirba. Ellenben Németországban a világpolitika szenvedélyes hívei nagyon fel voltak háborodva, gyöngeséggel vádolták Bethmann-Hollweg kormányát, azt kívánták, hogy Marocóban keresse a kárpótlást, hol gazdag ércbányákat szerezhetne. Ez izgatottság közben Lloyd George pénzügyminister beszédet mondott a helyzetről július 21-én. A beszéd diplomatai simasággal a békét hangoztatta. De volt a beszédben egy fenyegető fordulat. «Ha» — így mondotta a szónok — «oly helyzetet kényszerítenének reánk, a melyben a béke csak úgy volna fenntartható, hogy feladnók a mi nagy és jótékony helyzetünket, melyet Angolország a heroismus és siker századaiban szerzett, ha a béke csak úgy volna fenntartható, hogy Nagybritanniával oly kérdések-

ben, melyek élete érdekeit érintik, úgy bánnának, mintha a nemzetek tanácsában már nem volna szava, akkor — ezt ki kell emelnem — egy minden áron való béke lealacsonyítás volna, melyet oly ország, mint a mienk, el nem viselhetne.» E mondatnak igazi súlyát az határozta meg, hogy Grey majdnem közvetlenül Lloyd George beszédének elmondása előtt a német követ előtt igen kelletlenül nyilatkozott a németországi marocói politikáról. Ha a német nem mérsékli követeléseit a Congóban, vagy ha ott marad Marocóban, Anglia is beavatkozik és ennek súlyos következményei lesznek — így szolt Grey. Ily előzmény után Lloyd George beszédének idézett mondata világos kihívás volt. Így fogta fel az angol sajtó, a francia pedig lelkesülten helyeselte. A német közvélemény felzúdult az angol vakmerőség ellen. A német szélső conservatívek vezére, v. Heydebrand, egy pártgyűlésen azt mondta, hogy Lloyd George július 21-iki beszéde grandiosus szemtelenség volt. Az ilyen szavaknak megvolt a kellő visszhangja a csatornán túl is. A helyzet ekkor igen válságos lett; a német kormány nem akart marocói foglalást, de oly látszatot sem szeretett volna kelteni, hogy Lloyd George szavára engedett. Már-már háborúra gondolt mindenki, a mikor Asquith július 27-én engesztelően beszélt és a német-francia tárgyalások újra megindulhattak. Az angol támogatás igen makacscsá tette

a francziákat, a kik még augusztusban s szeptember közepén is csörtették a kardot. Anglia és Németország közt a levegő megtelt villamos feszültséggel. A bécsi angol nagykövetnek egy osztrák lapban megjelent interviewja határozottan elítelte Németország politikáját. A nagykövet és kormánya megczáfolták az interviewt» de bajos volt kételkedni abban. Szeptemberben Belgium is mozgósított és a belga miniszerelnök szükségét látta annak, hogy megbeszéljen a francia miniszerelnökkel bizonyos dolgokat. Kétségtelen, hogy Anglia július eleje és szeptember vége közt készült Németország megtámadására, ha a marocói egyesség nem sikerül. Bizonyítja ezt Faber kapitány, angol parlamenti tag leleplezése, a ki egy lakomán azt állította, hogy Anglia megrohanja Németországot a mondott időben, ha hajórajja fel lett volna készülve s hogy Lloyd George és Winston Churchill határozottan kívánták a háborút. Faber állításait Angliában nem is igen czáfolták s a kapitány újabb χ -észletekkel bizonyította, hogy a mit az angol flotta akkori készületlenségéről beszélt, valóságon alapult. Szerencsére Franciaország többre becsülte az Algeciras-acta elmellőzését, mint a háborút, melynek díjául sokat kellett volna átengednie Marocceból Spanyolországnak és Angliának. így más afrikai területek feláldozásáért Marocconak urává lett az 1911 novemberi egyezmény alapján.

Mikor az egyezmény már meg volt kötve, a német sajtó még Lloyd George beszédének hatása alatt azon elmélkedett, hogy van-e oly francia-angol egyezmény, mely Angliát katonai segítségre kötelezi. A német birodalmi gyűlésen Heydebrand a német nép széles rétegeinek érzelmét fejezte ki, midőn így szólt: Most tudjuk, hol a mi ellenségünk. Mint villám az éjszakában, úgy világították meg az utóbbi események a német nép előtt, hogy hol lakik ellensége. Maga a birodalmi kancellár is december o-iki beszédében mérsékelt modorban, de határozottan bírálta Grey politikáját és Lloyd George beszédét. Németország sem engedheti meg, — mondá a kancellár — hogy úgy bánjanak vele, mintha nem volna szava a népek tanácsában. Azt a kérdést, hogy van-e Anglia és Franciaország közt titkos katonai conventio, oly tekintélyes író, mint Sidney Low, igennel döntötte el. Tagadják — úgymond ez író — a titkos szerződést, de akár van ily szerződés, akár nincs, egészen olyan a dolgok színe, mintha kénytelenek volnánk a francia érdekeket Németország ellen hadseregünkkel védelmezni.

Mikor már világossá lett, hogy Franciaország megszerzi a protectoratust Maroccóban, Olaszország elérkezettnek látta az időt tripolisi vágyai teljesítésére és szeptember 29-én háborút izent Törökországnak. Harczát a törökökkel nem szívesen látták a központi hatalmak és Olasz-

országnak sem esett jól, hogy kénytelen volt megnyugodni a harctérnek Tripolisra való korlátozásában. Szerbia mind szoiosabban csatlakozott Oroszországhoz; a szerb király leányának egybekelése egy orosz nagyherceggel fokozta a két ország viszonyának bizalmasságát. Az líJ12-ik év egészen háborús volt, az olasz-török háború Tripolisért október 15-ikéig tartott, október elején pedig Montenegro, Szerbia, Bulgária és Görögország megindították a háborút Törökország ellen. A nagyhatalmak egyik csoportja remélte, a másik pedig attól tartott, hogy a hajdan vitéz török hadsereg a szövetségeseknek legalább egy részét le fogja győzni. így tehát megegyezhettek abban a kijelentésben, hogy területváltozást nem engednek meg. De a török hadsereg igen gyöngének bizonyult. A keleti államok nagy betegségei, a corruptio és a párt-düh megrontották; nem vetekedhetett a Balkán népek jól fölszerelt és jól vezetett hadseregeivel.

Mikor a szövetségesek már Konstantinápoly felé közeledtek, a megrémült porta békéért könnyörgött. A status quo fenntartása most már lehetetlen volt. Ausztria-Magyarország szerette volna visszaszerezni a könnyen feladott Szandsákot és novemberben újra mozgósított, de Oroszország mozgósítással felelt és mi másutt kerestük a kárpótlást a Szandsákért. Olaszországgal egyetértve azon voltunk, hogy Albánia ne kerüljön a két szomszédos állam, Szerbia

és Montenegro hatalmába, hanem önálló állammá alakuljon. Olaszország már régen óhajtotta kiterjeszteni befolyását Albániára és nekünk is érdekünk volt az, hogy ne legyünk kénjtelenek Szerbiával az Adrián is szomszédos érintkezésbe jutni. így tehát a hármasszövetség most szorosabb egyetértésben járt el, mint az előző években, mint Algeciras óta bármikor. Ellenben a hármás-entente barátságában némi rés mutatkozott. Mert Anglia attól tartott, hogy Oroszország vagy maga, vagy védettje által uralkodni fog a Dardanellákon s az angol kormány a Perzsa-öböl tájékán is biztosítani akarta érdekét a porta jóakarata által. Ezért kissé távolodott az ententétől, Poincaré hiában próbált oly formulát találni, mely minden ellentétet kiegyenlített volna. Anglia Németországhoz közeledett és a Balkán-háborút localisálni kívánta. Megragadta a békeközvetítés kezdeményét s december közepére Londonba hívta a Balkán-államok követeit; a nagyhatalmak követei velők párhuzamosan tárgyaltak a béke pontjairól.

Az 1912. év tehát, noha mindvégig háborús volt, biztatónak látszott a béke jövőjére. Mert kitűnt, hogy a keleti kérdésben Anglia és Németország jól megférhetnek s hogy mennyire természetellenes az orosz-angol szövetség, ha éle Németország ellen fordul. Ez érzés hatása alatt még a hajóraj nagyobbításának annyira izgató kérdésében is mind a két hatalom mér-

sékletre hajlott. Tárgyalások indultak meg erre nézve, melyek az angol kormányt is megnyugtattani látszottak a német dreadnoughtok gyarapodásának bizonyos arányára nézve. Angliának az ir-kérdés és a munkászavarok miatt is szüksége volt az európai békére.

Az 1913 ik év újra háborús volt. A londoni tárgyalások azzal végződtek, hogy a Balkán-államok megnagyobbodtak Törökország rovására. Az európai Törökországból csak Konstantinápoly maradt meg és kis terület a környékén. Azonban a győztes hatalmak marakodtak a zsákmány miatt. Bulgária, mely legtöbb vért ontott a török háborúban, most hajdani barátjai ellen volt kénytelen hadakozni, mikor Salonikit és Makedónjának inkább bolgár részei] követelte. Hozzá még Románia is követelt tő e területet. Az ügyis meggyengült állam az aránytalan harcban letört. A bukaresti békében kénytelen volt átengedni mindazt, a mit kívántak tőle; neki aránylag kevés s nem elég értékes terület jutott, hiszen a török, felhasználva a jó alkalmat, Drinápolyt is elvette tőle, melyért annyi bolgár vér ömlött s a melynek birtokában a bolgár czár Konstantinápolyért versenyezhetett volna a görög királylyal. Oroszország e zavarok alatt nem igen jól érezte magát. A Balkán-szövetség az ő munkája volt, de nem óhajtotta a szövetségesekek akkora erejét, hogy komolyan számba vétessenek a Konstantinápolyért folyó

versenyben. Leginkább Szerbiának és Montenegrónak gyarapodását látta szívesen.

A Balkán-szövetséget a mi monarchiánk ellen s a konstantinápolyi út megszerzésére akarta használni, de a szövetségesek «testvérbercza» léket ütött az orosz terveken. Bulgária ellen fordult; bizonyára biztatta Romániát, hogy kényszerítse Bulgáriát a Szerbiától kívánt terület átadására, de a bolgárok megaláztatását sokallotta, mert nem akarta elveszíteni befolyását országukra s Görögországnak sem akart sokat juttatni a Konstantinápolyba vezető útból. A bukaresti béke revízióját azonban hiába sürgette.

A mi helyzetünk is nagyon kényes volt 1913-ban a Balkán-zavarral szemben. Nagy sikere volt diplomatiánkknak az albán fejedelemség megalakítása, noha a londoni nagyköveti conferentia szűken mérte ki az új állam területét. Azonban a Balkán keleti részén nem boldogultunk. Mi is sürgettük a bukaresti béke revízióját a Szerbiától megkárosított Bulgária érdekében. De itt Németország nem támogattott, mert azt hitte, hogy az a kis terület, mely Bulgáriának visszaszerezhető, nem sokat jelent. Ellenben fontos az, hogy kíméljük Románia érzékenységét és Görögországot se ingereljük fel a hármasszövetség ellen. Igv tehát az 1913-iki év nem a legfényesebb eredményuyel végződött reánk nézve. Szerbia és Montenegro

nagyobbodtak, önérzetük felduzzadt, Bulgária kimerült s Románia kétes érzelmekkel tekintett reánk.

1914-ben kitűnt, hogy az albán állam nem jelent pozitív erőgyarapodást a központi hatalmaknak. Az albán törzsek még nem eléggé érettek az állami életre. Ez volt a főoka a zavaroknak. De másrészt Olaszország sem nézte volna jó szemmel, ha befolyásunk ott megerősödik. Eesad pasa az olasz kormány támogatásával buktatta meg az albán fejedelmet. De mialatt látszólag az albán zavarok foglalták el az európai diplomácia figyelmet, csendben nagyobb események készülődtek.

Oroszország 1905 óta erősen készült a keleti kérdés fegyveres elintézésére, a konstantinápolyi útra Berlinen s Bécsen át. Frobenius e készüléteket így írja le 1914 elején: Azt hitték sokan Európában, hogy a keletázsiai nagy csapás, a corruptio és a forradalmak megbénították Oroszország erejét. Nem úgy volt. Oroszország ép ez utóbbi években csodálatosan fejlődött. Kitűnő agrárius reformok által segített a parasztság helyzetén. 101 rí végéig több mint egy millió független, orosz parasztbirtok keletkezett. Szibériában 1907—1912-ig majdnem harmadfel millió embert telepítettek le. Mezőgazdasági fejlődése miatt 1895—1911-ig kétszeresére emelkedett Oroszország kivitele, ipara is rendkívül fejlődött. Pénzügyei feltűnően javultak, 1912-ig

a birodalmi bank aranykészlete több mint négyezer millió koronáig emelkedett. Es ezt a tartalékot nem költötte el hadseregére, hanem az ő készséges bankárját, Franciaországot zsákmányolta ki e célra. Vasutakat épített a mozgósítás könnyítésére, de mivel a hálózattal el nem készült, csapatait a nyugoti határra toltta és a békelétszámot gyarapította. A határon új hadtesteket formált s 19 új lovasezredet állított fel, még meg is hosszabbította néhány hónappal a három évi szolgálati időt. Ázsiában a japán szövetség miatt nyugodtnak érzi magát, Kaukázusban pedig csapatai megfigyelik a törököt. A védelemről gondoskodott érődéi kiépítésével már 1912-ben. Védelmi vonalainak centruma Varsó; Brest-Litowskot elsorángú erőddé emelte és a Narew-Njemen vonalat a francia záróerődök mintájára alig megvehető akadálylá erősítette.

Szt.-Pétervár védelmére nem elégedett meg Kronstadttal, hanem a finn öböl északi és déli partján Reval és Sweaborg erősítésével nehezítette a támadást a tengerpart felől. A tartalékosok és népfelkelők gyakorlataira 1907-ben csak 290,000 rubelt költött, 1913-ban ugyané célra már 11.165,000 rubelt! A határon a kormány nagymennyiségű gabonát, autómobil gyűjtött össze s a léghajóosztok kiképzését sürgette. Tehát mint Frobenius ez elbeszéléséből látjuk, melyet Mitrofanoff cikke is több pont-

ban megerősít, Oroszország ez év tavaszán már lázasan készült a támadásra. Sejtette talán a sarajevói gyilkosságot és következményeit? Nem lehetetlen. A *Nowoje Wremja* már a tavasszal azt írta, hogy Boszniában ez év júliusára jelentékeny események várhatók.¹ Vajon mire gondolt? Honnan e pontos kronológia jóslatában? A belgrádi orosz követségnek bizonyára módjában volt elég korán értesítéseket szerezni arról, hogy mi minden történhetik Boszniában 1914 júliusáig. Áfás gyanús körülményekből is következtethetjük, hogy az orosz hírlap jóslé tehetsége nem volt boszorkányság. A főherceg, kit a mi katolikus szlávjaink lelkesülten követtek, megzavarta volna az orosz számításokat a tervezett világháborúban.

De bárminő ártatlannak képzeljük is az orosz politika lelkiismeretét a gyilkosság végrehajtásában, annyi bizonyos, hogy Oroszország már 1914 elején komolyan készült a támadásra.

Az orosz politika eltúrte az annexiót, Szerbiának elzárását az Adriától, Montenegro kiutasítását Szkutariból, Albánia alakítását s egy német fejedelemnek az albán trónra ültetését; de a készülletekből s az orosz sajtó ingerült hangjából kivehető, hogy mind ennek megtörésére s a középponti hatalmak megtörésére már ez év tavaszán elérkezettnek látta az időt.

* Frobenius: *Deutsche Schwertschrift* I. Heft. 5. l.

De bármily erősnek érezte magát az orosz, a francia szövetséges nélkül nem akart megindulni. És a francziák, mint láttuk, minden erejüket megfeszítették, hogy készen álljanak a két német lakosságú, de majdnem kétszáz évig Franciaországhoz tartozott tartomány visszafoglalására. 1911 óta, vagyis a marocói válság óta a harcias hajlam fokozódott a francia nemzetben; az általánosan kötelező három évi katonai szolgálat elrendelése 1913-ban a katonai erőfeszítések végső stádiumát jelentette. «Az egész ifjúság erejének e haszontalan elfecsérése a revanche-eszme kedvéért» — mondja Frobenius — «keserűen megbosszulná magát, ha nem használnák azt fel a bosszuló hadjáratra. Mindent összefogva Franciaország katonai rendszabályaiból önként következik, hogy meg kell kezdenie a háborút Németország ellen 1915 vagy 1916 ban, bármi történjék is.» Tegyük hozzá, hogy Franciaország bízva a maga fehér-es színesbőrű katonáinak tömegében, orosz és angol szövetségeseiben és a felsőbbbségben, melyet képzelődése szerint, a léghajók kormányzásában kivívott, ha kellett, hamarabb is készen volt a mérkőzésre.* De valószínű, hogy 1915-ig, vagy 1916-ig még várakozni kívánt békéletzsáma gyarapítása és tüzésége átalaki-

* K. Kjellén: *Die Grossmächte der Gegenwart*. Leipzig, Berlin, 1914. 52. 1.

tása kedvéért. Angliára csak oly biztosan számíthatott, mint Oroszországra.

Grey ugyan tagadta, hogy formális szerződése volna Franciaországgal, de ez csak diplomatai szófacsarás volt. Még az ő körmönfont beszédéből is kivehető,* hogy Anglia kötelezve volt a katonai segítségre és pedig nem csak vízen, hanem a szárazon is. Ebben Faber kapitány leleplezése után többé senkinek sem lehetett kétsége. Az angol politika Oroszország és Németország közt ingadozott az utóbbi években, de ha a francia-német viszonyról volt szó, nem ismert ingadozást.

Ily körülmények közt világos, hogy a sarajevói gyilkosság után a világháború kikerülhetetlen volt. Fölösleges részletesen elemeznünk a háború kezdetére vonatkozó hivatalos közleményeket. Elég, ha néhány tényt kiemelünk belőlük. A német kormány közvetíteni próbált, noha a sikerre alig volt reménye. Az orosz császár úgy tett, mintha örömmel fogadná a német császár közvetítését. Ha sikerül megaláznia Ausztria-Magyarországot egy európai conferentia összehívásával, vagy más módon, a háborút talán elhalasztotta volna néhány hónapig, talán két évig is. De tovább bizonyára nem. Mivel azonban maga sem remélte, hogy a német

* A beszédet egész terjedelmében közli *Das grössere Deutschland* id. sz.

császár megnyugszik a mi monarchiánk megaláztatásában, a tüntetés, a nyomatékos fellépés ürügye alatt az alkudozások alatt egészen a határig, sőt a határon át is tolt a csapatait és kényszerítette a két szövetségest a hadüzenetre. Oroszország nem várhatott tovább, mert úgy hitte, hogy ha bárminő csorba is esik Szerbia souverainitásán, az ő tekintélyének romlása a Balkánon többé helyre nem hozható.

Anglia valamivel komolyabban fogott a béke közvetítéséhez, mint Oroszország. Nem szívesen vállalta volna magára az ódiomot, hogy a királygyilkos Szerbia miatt ránt kardot, nem bánta volna, ha halaszthatná a háborút 1915 vagy 1916-ig Franciaország kedvéért s talán a maga hajórajá miatt is, melynek állapota már 1911-ben megakadályozta a támadásban. De arra, hogy visszalépjen, hogy ne kövesse szövetségeseit, egy perczig sem gondolt. Az angol politika már VII. Edvard óta el volt adva a gonoszoknak; azóta el volt szánva arra az ostoba és elvetemült gonosztetre, a minek egy angol minister nevezte az angol-német háborút. Azonban a kifogástalan gentlemannek tisztes ürügy kellett a vérfecsérlő rablóvállalatra. Mohón kapott tehát a német kancellárnak kijelentésén, hogy a német sereg nem kímélheti Belgium semlegességét. Belgium ugyanis már régen nem volt semleges. Említettük, hogy a marocói válság alatt mily gyanúsan viselte magát. Bel-

gium évenként 80 millió francot költött hadi czélokra. Mint Hanrez senator megjegyezte a belga felsőliázban 1911 december 19-én, ily összeget nem kellene költenie a kis nemzetnek, ha bízhatnék abban, hogy a szerződések megvédik semlegességét. Nem igen volt kétség abban, hogy ki ellen szándékozik Belgium megvédeni semlegességét. Mikor Hollandia Vlissingen erődtését tervezte, 1911 elején a francia külügy-minister kijelentette, hogy Angliával és Belgiummal együtt Hollandiát késztetni fogja a francia kormány a Schelde torkolatán abbahagyni azt az erődtést, mely a háború esetén megnehezítené a hajóknak Antwerpenbe tiltását.* Tehát együtt voltak hárman s együtt gondoltak arra, hogy az angol hadihajók útja nyitva maradjon Antwerpen előtt. Frobenius könyvében már 1914 elején megállapítja, hogy Anglia partra fogja szállítani szárazföldi hadseregét Belgiumban a francia balszárny meghosszabbítására. A háború kezdete óta a német lapok már több jelentést s tervet közöltek, melyen hitelesen bizonyítják az angol-francia-belga katonai együttműködés szándékát. A német kormány jól ismerte e szándékot és nem akarta megvárni azt, hogy ellenfelei Belgiumon át eláraszszák területét, a míg az ő csapatai a francia keleti határon az erődvonalat döngetik. Anglia tehát

* *Schulthess Kalender 1911. 412., 480. 11.*

magának tartotta fönn a belga semlegesség megsértésének jogát és kitűnő jelszót talált a háború megindítására, valamint a Németország ellen való izgatásra, mikor ellenfele kénytelen volt őt megelőzni szándékában. Anglia szava döntő volt az entente tanácsában. Megtalálták a szentpétervári belga követ hivatalos jelentését 1914 július 30-ikáról, melyben ezt olvassuk: «Ma már Pétervártt biztosan tudják, hogy Anglia segíti Franciaországot. Ennek a segítségnek, rendkívül nagy a súlya. Ez igen elősegítette a háborús párt felülkerekedését.

Mi ezek után nyugodtan mondhatjuk, hogy ezt a világháborút nem mi indítottuk meg. Nekünk a sarajevói gyilkosság után lehetetlen volt hátrálnunk Szerbia előtt. Az úgynevezett dossierban kormányunk kimutatta, hogy a szerb kormány felelős azért a szellemért, mely a mi monarchiánk vezetői ellen tervezett orgyilkosságokat, mint a politikai izgatás megengedett és hasznos eszközeit, dicsőíti. Az olyan állam, mely rendszeresen uszítja az orgyilkosokat szomszédja ellen, a nemzetközi jog védelmére ép oly kevésbé számíthat, mint egy kalózállam, vagy bárminő más rablószövetkezet. Mi mégis kijelentettük, hogy Szerbia területi épségét nem csorbítjuk, csak arra akarjuk kényszeríteni,

* A *Norddeutsche Allgemeine* után közli a *Neue Freie Presse* 1914 szeptember 26-án 6. lap.

hogy mondjon le oly tervekről és oly módszerekről, melyeket a magunk megalázása és a magunk kiszámíthatatlan kára nélkül tovább nem tűrhetünk. Bizonyára ismerte kormányunk a világhelyzetet, bizonyára tudta, hogy Európában és Ázsiában kik agyarkodnak ellenünk állig fegyverben, de lehetetlen volt másképp cselekednie. Ha lanyha alkudozáshoz fog, szükségtelenül játszotta volna el a monarchia tekintélyét. Mert csak azt nyeri vele, hogy ellenségeink a reájuk nézve kedvezőbb s már elég közel eső időben fognak a háborúhoz. Már pedig, mint Bismarck kifejtette idézett 1874-iki beszédében, lelkiismeretlen esztelenség volna az ellenségnek ily jó alkalmat szerezni.

A nagy kancellárnak e tanítását követte Németország is, mikor háborút izent s annyiban is a német egység megalkotójának szellemében járt el, hogy nem hagyta cserben monarchiánkat.

És most tombol a harcz minden világrészben, szárazon, vízen s a levegőben. És milliók vére ömlik, de vajon miért?

Röviden összefoglaljuk az okokat. Anglia vérszomjas irigységgel nézi Németország kereskedelmének fejlődését s ezért akarja szétzúzni a német hatalmat, noha volna elég hely a világon mind a két nemzet számára s noha egy angol minister a legrettőntöbb szavakkal bélyegezte meg a német-angol háború gondolatát még nem régen. Anglia készsége nélkül

Oroszország és francia szövetségese nehezebben szánták volna el magukat a mérkőzésre. Oroszország nem elégszik meg óriási területével, de terjeszkedni akar Európában s Ázsiában a jégmentes kikötőkig s azontúl is szinte határtalan távolságig. Franciaország önmaga s a világ előtt ki akarja mutatni, hogy népességének hanyatlása ellenére vissza bírja szerezni azt a helyet Európában, melyet XIV. Lajos a'att elfoglalt. Japán keleties fanatismussal meg akarja hoszszuini Németországon a simonosekii szerződést, elő akarja készíteni uralmát a távoli Keleten s egyszersmind ki akarja mutatni, hogy ő, a megvetett sárga faj gyermeke, különb katona a világ első katonájánál, a németnél. Az igaz, hogy a nagyobb biztosság kedvéért ez erőmutatványra három nagyhatalom társaságában vállalkozott. Németországot az irigység, a gyűlölet és ambitio ez a vad szövetsége veszi körül s minden szövetséges azt hajtja, hogy az a Németország, mely negyvenhárom év óta minden lehetőt és lehetetlent eltűrt és csupán számban s vagyonban gyarapodó lakosságának keresett helyet a világon mások jogának sérelme nélkül, Napoleon örökségét vette át és meg akarja hódítani a világot. Mi pedig e körülfogott hatalom mellé állottunk a magunk védelmére és azért is, mert bátorkodunk azt hinni, hogy egy állam, mely orgyilkosságok rendezésével akarja aláásni a szomszédos hatalom belső békéjét,

isteni és emberi törvény szerint megérdemli a büntetést.

A XVIII. század óta az optimistikus racionalismus rendületlenül hisz az emberiség általános erkölcsi haladásában. A mi most történik, az talán kigyógyítja hitükből a javíthatatlan Candide-okat is. Igen, kellene haladnunk; azonban az erkölcsi postulatum sajnálatunkra nem törvénye a fejlődésnek. Örülünk, hogy a mi nemzetünk azzal a féllal harcol együtt, mely az erkölcsi postulatum erejét a legjobban érzi. Ott állunk most is, a hol Szent István ideje óta a legtöbbször harcoltunk. A nyugatnak gátja voltunk sokszor a keleti barbarismus ellen s azzá akarunk lenni most is. Nemzeti fennmaradásunk kérdése van e harchoz kötve. Ezt teljesen és tökéletesen át kell éreznünk. Nem kell hinnünk, hogy játszi hiúsággal, vagy az ellenfél kérkedő megvetésével hazafias kötelességet teljesítünk. Meg kell valósítanunk az általános védkötelezettség elvét minden válogatás nélkül, minden tekintet nélkül származásra, vagyonra, vagy értelmi kiválóságra. Tekintsünk német szövetségesünk példájára. Küzdjük végig a szent harcot, melynél nemzetibbet és nagyobbat még nem vívtunk, erős hittel és minden áldozatra kész akarral.